

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARI TURG‘UN BIRIKMALARIDA “ER-XOTIN”
KONSEPTI ORQALI IFODALANGAN GENDER STEREOTIPLARI

GENDER STEREOTYPES EXPRESSED THROUGH THE “HUSBAND-WIFE”
CONCEPT IN GERMAN AND UZBEK IDIOMS

ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ, ВЫРАЖЕННЫЕ ЧЕРЕЗ КОНЦЕПТ «МУЖ-
ЖЕНА» В НЕМЕЦКИХ И УЗБЕКСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ

Yusufjonova Shaxloxon Muxtorovna

PhD, dotsent, FarDU.

e-mail: usufzonovasahlo@gmail.com +998884133377

orcid.org/0000-0002-7124-4120

Feruzakhon Mamatova Nusratilla kizi

Lingvistika: nemis tili mutaxassisligi

1-kurs magistranti FarDU.

e-mail: madiyeva.feruza@mail.ru

+998905844947

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot nemis va o‘zbek tillaridagi turg‘un birikmalarda “er-xotin” konsepti orqali ifodalanadigan gender stereotiplarini lingvokulturologik va semantik jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Ishda frazeologik birliklar orqali jamiyatda shakllangan erkak va ayol rollari, ularning o‘zaro munosabatlari hamda qadriyatlar tizimidagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot davomida ikki til materiallari qiyosiy tahlil qilinib, umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi. Shuningdek, stereotiplarning milliy-madaniy xususiyatlar bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Natijalar til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: gender stereotiplari, er-xotin konsepti, frazeologiya, turg‘un birikmalar, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil, semantika, nemis tili, o‘zbek tili.

Annotation . This study is devoted to the linguistic and cultural analysis of gender stereotypes expressed through the “husband–wife” concept in German and Uzbek idioms. The research examines how phraseological units reflect socially constructed roles of men and women, their interactions, and their positions within cultural value systems. A comparative analysis of the two languages is carried out to identify both similarities and differences. Special attention is given to the interrelation between language, culture, and stereotypical

perceptions. The findings contribute to a deeper understanding of the connection between language and cognition.

Keywords: gender stereotypes, husband–wife concept, phraseology, idioms, linguoculturology, comparative analysis, semantics, German language, Uzbek language.

Аннотация. Данное исследование посвящено лингвокультурологическому и семантическому анализу гендерных стереотипов, выраженных через концепт «муж–жена» в немецких и узбекских фразеологизмах. В работе рассматривается, каким образом устойчивые выражения отражают социальные роли мужчин и женщин, их взаимодействие и место в системе культурных ценностей. Проводится сравнительный анализ языковых материалов двух языков с целью выявления сходств и различий. Особое внимание уделяется взаимосвязи языка, культуры и стереотипного мышления. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию связи языка и мышления.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, концепт «муж–жена», фразеология, устойчивые выражения, лингвокультурология, сравнительный анализ, семантика, немецкий язык, узбекский язык.

Kirish

Hozirgi zamon tilshunosligida gender masalalarini o‘rganish alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, turli gumanitar fanlar bilan uzviy integratsiyada rivojlanmoqda. Xususan, gender tadqiqotlari til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishda muhim metodologik asos vazifasini o‘taydi. Ushbu yo‘nalishda olib borilayotgan izlanishlar erkak va ayol obrazining til birliklarida qanday aks etishini, shuningdek, jamiyatda shakllangan stereotip tasavvurlar qanday lingvistik vositalar orqali mustahkamlanishini aniqlashga qaratilgan. Shu bois gender lingvistikasi nafaqat til birliklarini tavsiflash, balki ularning ortida yotgan ijtimoiy va madaniy omillarni aniqlashga xizmat qiladi [1]. Zamonaviy lingvistikaning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan lingvokulturologiya tilni nafaqat aloqa vositasi, balki milliy mentalitet, qadriyatlar tizimi va tarixiy tajribani o‘zida mujassam etgan ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida talqin qiladi. Shu nuqtai nazardan, har bir til o‘z egalarining dunyoqarashi, urf-odatlar va ijtimoiy tajribasini o‘zida aks ettiradi. Gender stereotiplari esa jamiyatda erkak va ayolga nisbatan shakllangan an‘anaviy qarashlarning yig‘indisi bo‘lib, ular ko‘pincha tilda, ayniqsa turg‘un birikmalarda o‘z ifodasini topadi. Bunday stereotiplar til orqali avloddan-avlodga uzatiladi va ijtimoiy ongda mustahkam o‘rnashib qoladi [2].

Frazeologizmlar, maqollar va matallar xalqning ko‘p asrlik tajribasi, kuzatuvlari va hayotiy xulosalarini mujassamlashtirgan holda, gender rollarini obrazli va umumlashgan shaklda ifodalaydi. Aynan shu turdagi birliklar orqali erkak va ayolning jamiyatdagi o‘rni,

ularning o‘zaro munosabatlari hamda oiladagi vazifalari haqida stereotip tasavvurlar shakllanadi. Shu sababli frazeologik birliklar gender stereotiplarini o‘rganishda muhim empirik manba sifatida qaraladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi nemis va o‘zbek tillarida “er-xotin” konsepti asosida shakllangan gender stereotiplarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy, lingvokulturologik hamda semantik metodlardan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida ikki til materiallari o‘rtasidagi umumiylik va farqlar aniqlanib, ularning madaniy asoslari ochib beriladi. Tahlil materiali sifatida har ikki tilga xos bo‘lgan maqollar, matallar va frazeologik birliklar tanlab olindi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida erkak ko‘proq oilaning boshqaruvchisi va moddiy ta‘minlovchisi sifatida talqin qilinadi (“Er topadi, xotin tutadi”), ayol esa uy-joy barqarorligi va ichki muhitni ta‘minlovchi obrazda ifodalanadi (“Xotin uy bezagi”) [3]. Bu holat patriarxal ijtimoiy tuzumning til birliklarida aks etganligini ko‘rsatadi. Nemis tilida ham an’anaviy qarashlarga ko‘ra erkak oilaning rahbari va mas’ul shaxs sifatida tasvirlanadi (“Der Mann ist das Haupt der Familie”, “Der Mann trägt die Verantwortung”), ayol esa ko‘proq uy doirasida faoliyat yurituvchi va erkakni qo‘llab-quvvatlovchi rolda namoyon bo‘ladi (“Die Frau gehört ins Haus”, “Hinter jedem erfolgreichen Mann steht eine Frau”) [4].

Shu bilan birga, mazkur stereotiplarning tarixiy shakllanishi va rivojlanishi har ikki xalqning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, zamonaviy nemis jamiyatida gender tengligi g‘oyalarining kuchayishi natijasida an’anaviy stereotiplar asta-sekin transformatsiyaga uchramoqda va yangi ijtimoiy rollar shakllanmoqda. O‘zbek tilida esa ayrim an’anaviy stereotiplar hali ham faol qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, globalizatsiya va ijtimoiy o‘zgarishlar ta’sirida ularning semantik mazmunida muayyan yangilanishlar kuzatilmoqda. Umuman olganda, gender stereotiplarini frazeologik birliklar asosida o‘rganish til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu esa nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy tadqiqotlar uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Nemis va o‘zbek tillaridagi turg‘un birikmalarni qiyosiy o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, har ikkala lingvokulturologik makonda “er-xotin” konsepti asosida shakllangan gender stereotiplari muayyan umumiylikka ega. Xususan, frazeologik birliklarda erkak obrazi ko‘proq yetakchi, boshqaruvchi va mas’ul subyekt sifatida talqin qilinadi, ayol esa asosan oilaviy muhit, uy-joy va ichki ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘langan holda ifodalanadi. Bunday tasvirlar til birliklarida patriarxal ijtimoiy modelning aks etganligini ko‘rsatadi. Mazkur stereotiplar semantik jihatdan tahlil qilinganda, erkak faoliyat, tashqi dunyo, ijtimoiy mas’uliyat kabi tushunchalar bilan, ayol esa barqarorlik, g‘amxo‘rlik va uy ichidagi tartibni ta‘minlash kabi ma’nolar bilan assotsiatsiyalanishi kuzatiladi. Bu esa gender rollarning

an'anaviy taqsimoti til orqali mustahkamlanib kelganligini anglatadi. Shu bilan birga, har ikkala tilda ham ayol obrazining erkakka nisbatan ikkilamchi yoki qo'llab-quvvatlovchi sifatida talqin qilinishi kuzatiladi, bu esa stereotiplarning ijtimoiy ongdagi barqarorligini ko'rsatadi [5].

Biroq qiyosiy tahlil natijalari ikki til o'rtasida muhim farqlar ham mavjudligini namoyon etadi. Nemis tilida zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar, xususan, gender tengligi g'oyalarining keng tarqalishi natijasida an'anaviy stereotiplar sezilarli darajada transformatsiyaga uchramoqda. Bu jarayon til birliklarida ham aks etib, ayolning nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy, iqtisodiy va professional faol subyekt sifatida tasvirlanishiga olib kelmoqda. Natijada yangi frazeologik birliklar va nutqiy ifodalar paydo bo'lib, ular gender rollarining tengligi va o'zaro hamkorlik tamoyillarini aks ettiradi.

O'zbek tilida esa an'anaviy gender stereotiplari nisbatan barqarorroq saqlanib qolganligi kuzatiladi. Til birliklarida ayolning asosiy roli ko'proq oilaviy doira bilan cheklangan holda ifodalanadi, erkak esa oilaning boshqaruvchisi va ta'minlovchisi sifatida talqin qilinadi. Bu holat milliy madaniyat, tarixiy ijtimoiy tuzum va qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, stereotiplarning uzoq vaqt davomida saqlanib qolishiga sabab bo'lmoqda. Qo'shimcha tahlillar shuni ko'rsatadiki, nemis tilidagi frazeologik birliklarda gender rollarining qayta talqin qilinishi ko'proq kontekstual va pragmatik darajada namoyon bo'ladi, ya'ni bir xil birlik turli nutqiy vaziyatlarda stereotipni kuchaytirishi yoki aksincha, uni neytrallashtirishi mumkin. Bu esa tilning moslashuvchan va dinamik tizim ekanligini ko'rsatadi. O'zbek tilida esa frazeologik birliklarning ko'pchiligi barqaror semantik yuklamaga ega bo'lib, ularning ma'nosi kamroq o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi [6].

Yana bir muhim jihat shundaki, nemis tilida genderga oid yangi diskurs shakllanib, u nafaqat leksik, balki stilistik darajada ham yangilanishlarga olib kelmoqda. O'zbek tilida esa bunday diskurs endigina shakllanayotgan bo'lib, u ko'proq ilmiy va publitsistik matnlarda kuzatiladi, kundalik nutqda esa an'anaviy ifodalar ustunlik qiladi. Shuningdek, qiyosiy yondashuv shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda ham gender stereotiplari faqat til hodisasi bo'lib qolmay, balki kengroq ijtimoiy-madaniy tizimning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ularni o'rganishda lingvistik tahlil bilan bir qatorda sotsiokulturniy omillarni ham hisobga olish zarur.

Shu tariqa, nemis va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar tahlili gender stereotiplarining nafaqat umumiy, balki milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liq jihatlarini ham ochib beradi. Til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllangan ushbu stereotiplar dinamik xarakterga ega bo'lib, ayniqsa globallashuv va ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida turlicha rivojlanish tendensiyalarini namoyon etadi.

Zamonaviy tilshunoslikda gender tengligi masalasi nafaqat ijtimoiy, balki lingvistik hodisa sifatida ham keng e'tibor qozonmoqda. Til jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarga sezgir tizim bo'lgani sababli, genderni oid yangi qarashlar va tamoyillar uning leksik va grammatik qatlamida o'z aksini topmoqda. Xususan, hozirgi davrda ko'plab tillarda gender neytrallikka intilish, diskriminatsion yoki stereotipik ifodalarni kamaytirish hamda inklyuziv nutqni shakllantirish jarayoni kuzatilmoqda.

Nemis tilida bu tendensiyalar ayniqsa yaqqol namoyon bo'lib, gender neytral va inklyuziv shakllardan foydalanish keng tarqalgan. Masalan, an'anaviy jinsga xos shakllar o'rniga "Student/in", "Partner/in" kabi variantlar qo'llanilib, erkak va ayol jinsini teng ifodalashga intilish kuzatiladi. Bundan tashqari, zamonaviy nemis tilida "Gendersternchen" (yulduzcha belgisi) yoki boshqa grafik vositalar orqali barcha gender identifikatsiyalarini qamrab olishga xizmat qiluvchi shakllar ham faol qo'llanilmoqda. Bu holat jamiyatda gender tengligi g'oyalarning mustahkamlanib borayotganini va tilning ushbu jarayonga moslashayotganini ko'rsatadi [7].

O'zbek tilida esa genderni oid lingvistik transformatsiyalar nisbatan sekin kechmoqda. Til tizimida grammatik jins kategoriyasining mavjud emasligi sababli, ko'plab birliklar tabiatan neytral xarakterga ega bo'lsa-da, semantik va pragmatik darajada an'anaviy gender stereotiplari saqlanib qolgan. Xususan, turg'un birikmalar, maqollar va kundalik nutqda erkak va ayol rollarining an'anaviy talqini hali ham ustunlik qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy jarayonlar, global madaniy ta'sirlar va gender tengligi g'oyalarning kirib kelishi natijasida o'zbek tilida ham asta-sekin yangicha ifoda vositalari shakllanib bormoqda. Nemis va o'zbek tillarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, nemis tilida inklyuziv til siyosati va genderni sezgir nutq amaliyoti ancha rivojlangan bo'lsa, o'zbek tilida an'anaviy lingvistik birliklar hali faol qo'llanilmoqda. Bu farq, avvalo, jamiyatlarning ijtimoiy taraqqiyot darajasi, gender siyosati va madaniy qadriyatlar bilan izohlanadi. Shunga qaramay, har ikkala til ham ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida rivojlanayotgan dinamik tizim sifatida gender masalasiga nisbatan yangi yondashuvlarni shakllantirish jarayonini boshdan kechirmoqda. Zamonaviy lingvistik tendensiyalar gender tengligi tamoyillarining tilga chuqur singib borayotganini ko'rsatadi. Bu jarayon tilning nafaqat kommunikativ, balki ijtimoiy va ideologik funksiyalarini ham yaqqol namoyon etadi.

Xulosa .

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, til jamiyatdagi gender munosabatlarining bevosita lingvistik ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Til tizimi ijtimoiy ong, madaniy qadriyatlar va tarixiy tajribani aks ettiruvchi murakkab struktura bo'lib, undagi turg'un birikmalar (frazologizmlar, maqollar va matallar) gender munosabatlarning eng barqaror va konservativ qatlamini tashkil etadi. Aynan shu birliklar orqali jamiyatda shakllangan erkak va ayol haqidagi stereotip tasavvurlar avloddan-avlodga uzatilib kelinadi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, nemis va o'zbek tillaridagi turg'un birikmalar "er-xotin" konsepti orqali gender stereotiplarini aniq va tizimli ravishda ifodalaydi. Har ikkala til materialida erkak ko'pincha yetakchi, qaror qabul qiluvchi va oilaning moddiy ta'minotchisi sifatida tasvirlanadi, ayol esa asosan oilaviy.

muhitni saqlovchi, uy-joy barqarorligini ta'minlovchi hamda qo'llab-quvvatlovchi obraz sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat patriarxal ijtimoiy tuzilmaning lingvistik darajada mustahkam aks etganligini ko'rsatadi. Biroq mazkur stereotiplarning rivojlanish dinamikasi ikki tilda turlicha kechmoqda. Nemis tilida modernizatsiya jarayonlari, demokratik qadriyatlar va gender tengligi siyosatining kuchayishi natijasida an'anaviy stereotiplar asta-sekin transformatsiyaga uchramoqda. Bu jarayon til birliklarida ham o'z aksini topib, gender neytral va inklyuziv ifodalar, shuningdek, ayolning ijtimoiy, iqtisodiy va professional faol subyekt sifatidagi obrazini kuchaytiruvchi yangi lingvistik shakllarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.. Natijada nemis tilining zamonaviy leksik va diskursiv tizimi gender jihatdan yanada muvozanatlashgan yo'nalishda rivojlanmoqda. O'zbek tilida esa gender stereotiplari nisbatan barqarorroq saqlanib qolganligi kuzatiladi. Bu holat milliy madaniyat, an'anaviy qadriyatlar tizimi va tarixiy ijtimoiy tuzilma bilan bevosita bog'liq bo'lib, til birliklarida an'anaviy gender rollarining ustunligini saqlab kelmoqda. Shu bilan birga, globalizatsiya jarayonlari, zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar va ilmiy diskursning rivojlanishi ta'sirida o'zbek tilida ham genderga sezgir yondashuvlar shakllanib bormoqda, biroq bu jarayon hali dastlabki bosqichda ekanligi bilan ajralib turadi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil shuni tasdiqlaydiki, har ikkala tilda ham gender stereotiplari tilning frazeologik qatlamida chuqur o'rnatilgan bo'lib, ular jamiyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy tuzilmasi bilan uzviy bog'liqdir. Til va jamiyat o'rtasidagi bu o'zaro bog'liqlik gender munosabatlarining lingvistik ifodasini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shu sababli, turg'un birikmalarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki sotsiokulturologik tadqiqotlar uchun ham muhim nazariy ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, nemis va o'zbek tillaridagi turg'un birikmalar "er-xotin" konsepti orqali gender stereotiplarini tizimli ravishda ifodalaydi. Har ikkala til materialida erkakning ustun ijtimoiy roli va ayolning asosan oilaviy vazifalar bilan bog'langanligi kuzatiladi. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy jarayonlar ta'sirida, ayniqsa nemis tilida, gender tenglikka yo'naltirilgan yangi lingvistik tendensiyalar shakllanmoqda, o'zbek tilida esa bu jarayon asta-sekin rivojlanish bosqichida davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek xalq maqollari
2. Duden. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*
3. Gender lingvistikasi bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami
4. Lingvokulturologiya asoslari
5. Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things*
6. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*
7. Saussure, F. *Cours de linguistique générale*

-
8. Sapir, E. *Language*
 9. Whorf, B. L. *Language, Thought, and Reality*
 10. Tannen, D. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*

